

עולמה של האגדה

האגדה לאור מקורות יוניים

מאת

א.א. הלוי

הוצאת דביר תל-אביב

מוטיבים הומיריים ומיתולוגיים באגדה

(פתיחה)

הומירוס הוא היחידי מכל משוררי יוון שנתפרש שמו בספרות התלמודית, ולא פעם אחת בלבד¹. דיון כריסטוסטומוס (נג, 6) העיד שהומירוס ושירתו ידועים גם לעמים לא יווניים רבים. ופלוטארכוס² אף הוא כתב: "לאחר שאלכסנדרוס (מקדון) תירבת את אסיה החלו (בני אסיה) קוראים את הומירוס, ובני פרס ושושן דיברו בשיר את הטראגדיות של אַברפּיפּידס וסופוקליס". ולפיכך יש להניח שגם בני א"י וחכמיה ידעו משהו משירתו "ומדרך הטבע, הוא אפוא", כדברי ש. ליברמן³. "שניתן לגלות גם בספרות התלמודית עקבות מיתוסים וניבים הומיריים. החכמים (בעלי האגדה) מזכירים, לדוגמה, את הסירינה⁴ בשמה. ידועה להם החיה האגדית קינטורין⁵. גם תיאור מהירותו של עשהאל, 'שהיה רץ על סאסי שיבלייא (מלעני השיבולים) ואינם משתברים', נמצא בהומירוס מלה במלה⁶. "אפעלפי כן קשה מאוד להוכיח שהחכמים עשו שימוש ישיר באודיסיאה או באיליאס. הומירוס היה כל כך מפורסם, שכל דוברי יוונית בעולם העתיק היו מבליעים מדבריו בדבריהם... לא היה צורך לקרוא את הנמירוס כדי להכיר את סיפורי המיתוס היווניים הנודעים".

לפי דרכו ולצרכו הסתפק ש. ליברמן בשלוש הדוגמות שהביא, אך מן העניין הוא לבדוק ולגלות, עד כמה שידנו מגעת, מוטיבים הומיריים ומיתור לוגיים אחרים המצויים בספרות האגדה. אלא שלגבי המוטיבים האחרים (וכן לגבי המוטיבים היווניים המרובים שאינם הומיריים) קיימת גם השאלה, אם יש לראותם כמוטיבים שאולים מחכמת יוון או רק כמקבילים בלבד. אך פתרונה של שאלה זו תלויה בהנחות שנסקרו בהקדמה. המוטיבים ההומיריים והמיתולוגיים שבפרק זה (והם אינם ממצים את כולם) נבדקו ונקבעו לאור ההנחות ההם.

1 ראה ש. ליברמן, יוונית ויוונית בא"י, עמ' 229 ואילך.

2 מוראליה 328 ד.

3 שם, עמ' 334.

4 אודיסיאה יב, 39 ואילך; ספרא, מט, ד.

5 איליאס יא, 832. אודיסיאה כא, 295; בראשית רבה כג, ו.

6 קהלת רבה ט, יא; איליאס כ, 227.

מוטיבים הומיריים ומיתולוגיים באגדה

שבחו של משה

"נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים, אחר תאַסַף אל עמך" (במדבר לא, ב) — ר' יהודה אומר: אילו היה רוצה משה לחיות כמה שנים היה חי, שאמר לו הקב"ה: 'נקום' ראחר תאַסַף' — תלה הכתוב מיתתו במדין¹! אלא להודיעך שבחו של משה, אמר: בשביל שאחיה אעכב נקמת בני ישראל מן המדינים? ! מיד: 'ידבר משה אל העם לאמר: החלצו מאתכם אנשים לצבא ויהיו על מדין, ואין 'החלצר' אלא הודרוו².

שבחו זה של משה משמש אחד המוטיבים העיקריים באיליאס של הומירוס (יה, 95 ואילך). אכיליבס ידע, שנגזר עליו למות לאחר שינקום את נקמת דם פאטרוקלוס מהיקטור, ואפעלפי כן לא עיכב נקמתו³. ויש להניח שבמקרה זה עזר לו הומירוס לדרשן היהודי להגביה את החרס ולמצוא תחתיו את המרגלית הזו. ומן הראוי להעיר שמעשהו ההירואי של אכיליבס שימש אחד הנושאים החביבים ביותר על ריטורים ומוראליסטים יווניים: "ריטורים שמטרתם היא לשבח או לגנות אינם נותנים דעתם על כך אם עשה העושה דבר שהוא לטובתו או להוותה, אלא הם משבחים ואומרים לעתים קרובות, שהוא, המשובח, התעלם מטובתו ועשה דבר שיש בו מן הכבוד. כשם שמשבחים, למשל, את אכיליבס, שעזר לחבירו פאטרוקלוס (הגן על גופתו ונקם נקמתו), אפעלפי שידע שנגזר עליו למות (לאחר מכן), בשעה שיכול לחיות (אילו רצה); בשבילו היה המות מכובד יותר, אם כי החיים רצויים יותר⁴. ועוד: "גנות גדולה היתה ביד תיטיס שזירזה את בנה (אכיליבס) להתמסר לתענוגות ועוררה בו את חמדת אפרודיטי (אהבת נשים). אלא שגם כאן אנו צריכים לערוך לעומתה את כיבוש היצרים של אכיליבס, שאפעלפי שאהב את (השבויה) בריסיאס, שחזרה אליו, ואף ידע שקץ חייו קרוב, לא חש לרוות דודים, ואף לא התאבל על ידידו בחוסר מעשה⁵, כדרכם של אחרים, ולא זנח חובתו, אלא כשם שנמנע מתענוגות בשל צער, כך היה זריז בפעולותיו כמצביא⁶.

1 בנקמת מדין, ואילו דחה את המלחמה לא היה מת!

2 במ"ר כב, ב. ראה עוד ספרי במדבר, קנו.

3 על הקבלה זו כבר העיר א. קמינקא, עמ' 64.

4 אריסטו, ריטוריקה, ראש 1359. ראה עוד אפלאטון, אפולוגיה, סוף 28; המשטה, סוף 179 ואילך.

5 ראה איליאס כד, 128 ואילך.

6 פלוטארכוס, מוראליה 33 א.

מעשה ירי טובעים בים

"אמר ר' שמואל בר נחמן, אמר ר' יונתן... באותה שעה (כשטבעו המצרים בים סוף) ביקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה (כדרכם בכל בוקר). אמר להם: מעשי ידי טובעים בים, ואתם אומרים שירה לפני".¹

גם הומירוס הורה שאין לשמוח בגלוי על מפלתם של רשעים, שכן הוא מספר,² שאודיסיבס מנע את אבריקליה האומנת להרים קול צהלה למראה המחזרים ההרוגים ואמר לה: "גילי בלבבך, הזקנה, אך דומי ואל תצהלי, / אסור לגיל ולרנן בנפול בני אדם חללים! / יד אלהים היתה גם ורוע מעלליהם" וכר. הפילוסוף הסטואי מוסוניוס רופוס (שנירון הגלהו לאי נידח) אמר לבן שיחו שהודדה לאלים כשהגיעה אליו הבשורה שנירון מת: "אל נא ניתן תודה לאלים על כך, שכן אין אומרים 'מודים' על מתים".³

ופילון⁴ כותב, שלכך ציו המלאכים על לוס שלא יביס אחריו, כדי שלא ישמחו על עונשם של הסדומיים, "שהשמחה על פורענותיהם של אחרים, גם כשהיא מוצדקת, אינה אנושית". ועוד כתב פילון:⁵ "ריבון (העולמים), לא נשמח למפלת האויב, כי חוקיך הקדושים נטעו בלבבנו רגשי אנוש.

1 סנהדרין, ראש לט, ב. במגילה (סוף י, ב) נמסרה דרשה זו (כנראה בטעות) בשם ר' יוחנן.

השווה איכה רבה, ראש פתיחה כד: "אמר ריש לקיש: בשלושה מקומות ביקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה ולא הניחם. ואלו הם: בדור המבול ובים (ים סוף) ובחורבן בית המקדש". ועוד דרש ריש לקיש: "אמר הקב"ה: בשעה שאני נוצח אני מפסיד, ובשעה שאני נצוח אני משתכר. נצחתי לדור המבול והפסדתי, שאיבדתי כל אותם האוכלוסים, וכן בדור הפלגה וכן בסדומים" (פסיקתא רבתי קסו, ב. ראה עוד שם קסח, ב).

בשמות רבה (כג, ז) אנו מוצאים דרשה אחרת: "ביקשו המלאכים לומר שירה לפני הקב"ה באותו הלילה, שעברו ישראל את הים, ולא הניחם הקב"ה. אמר להם: לגיונותי נתונים בצרה ואתם אומרים לפני שירה?... וכיון שיצאו ישראל מן הים, באו המלאכים (בבוקר) להקדים שירה לפני הקב"ה. אמר להם הקב"ה: יקדמו בני תחילה... ישיר משה ובני ישראל תחילה".

2 אודיסיאה כב, 411 ואילך. גם על הקבלה זו כבר העיר א. קמינקא (עמ' 64). לעומת זה נאמר במשלי יא, י "ובאבוד רשעים רינה". אבל באגדת התנאים (ספרי במדבר, קיז) נתפרש פסוק זה לא ברשעים סתם, אלא במכעיסים, שכן "יש שמחה לפני המקום כשיאבדו מכעיסים מן העולם". להגדרת המונח "מכעיסים" ראה "שערי האגדה", עמ' 156, הערה 3.

3 בסוף הריאלוג 'נירון' המיוחס ללוקיאנוס.

4 שו"ת לבראשית יד, 26.

5 נגד פלאקוס, 121. ראה עוד פילון "על המידות הטובות", 116.

אולם אנתנו מודים לפניך בצדק על אשר חמלת וחסת עלינו והמתקת לנו את הצרות הארוכות והתכופות".

ועוד אנו קוראים באגדה: "זייעבור הרינה במחנה כבוא השמש" (מ"א כב, לו) — מהו 'הרינה'? תריני⁶ (מספד, קינה ביוונית)... ללמדך שאף מפלת הרשעים (אחאב) אינה שמחה לפני המקום.⁷ שכן "אין הקב"ה חפץ אפילו באבידתם של רשעים. למה? שהכול בריותיו ומעשה ידיו. איזה יוצר מבקש שישתברו קנקניו?⁸ וכן אמר גם אריסטו:⁹ "כל אדם אהב את יצירתו. וראיה לדבר הורים ומשוררים". ועוד: "כל אומן (טכניס) אהב את יצירתו יותר ממה שהיצירה היתה אהבת אותו, אילו ניתן בה נשמת חיים".¹⁰ וזהו גם דעתו של פילון,¹¹ שאמר: "אומן טוב שומר על מעשי ידיו מכל נזק לבל יבלה אותם לא הוא ולא אחר".

חטא דור הפלגה

"מעשה (חטא) דור המבול נתפרש, מעשה דור הפלגה לא נתפרש... אמרו: לא כל הימנו לבור לו את העליונים (השמים) וליתן לנו את התחתונים, אלא בואו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודה זרה בראשו וניתן חרב בידה ותהי נראית כאילו עושה עמו מלחמה".¹

אגדה² זו למדה בוודאי על כוונתם של בוני המגדל לעלות לשמים מהכתוב "וראשו בשמים" (בראשית יא, ד). מוטיב זה נמצא גם בספר היובלים (י, ב) וגם אצל הסיבילה, לפי עדותו של יוסיפוס.³ אך מניין לה לאגדה שנתכונו למרוד באלהים? איך הגיעה לידי הסבר מיתולוגי מעין זה? העובדה שכונת המרד באלהים של בוני המגדל מצוייה גם בחזון ברוך ב' (ב, ז) אין בה כדי לשכך את התמיהה. ונראה לי שאנו יכולים להיעזר כאן בפילון. בחיבורו "בלבול הלשונות" (2—6) מספר פילון, שיש מתלוצצים

6 כך נראה לי להגיה במקום "הריני". השווה מגילה ג, א "כמספר של (על) אחאב". ראה עוד תרגום לזכריה יב, יא, ורש"י שם ("הרינה הוא הספד"); בבא קמא, ראש יז, א.

7 ירושלמי סנהדרין, סוף ד, ט. השווה בבלי שם, ראש לט, ב.

8 פסיק'ר קסו, ב.

9 אטיקה לניקומאכוס 1120 ב.

10 שם, סוף 1167. ראה עוד אריסטו, מאגנה מוראליה, סוף 1211.

11 המלאכות אל קאיוס 41.

1 לשון כבוד כלפי מעלה, והכוונה: תילחם בו.

2 בר"ר לח, ו. 3 קדמוניות א, 118.

על סיפורי התורה ואומרים שיש בהם מיתוסים בדומה למיתוסים "שאתם למודים ללעוג להם, שעה שאתם שומעים אותם מפי אחרים". וכדוגמה לכך הם מביאים את סיפור המגדל, שאינו שונה מסיפורו של הומירוס על אפיאלטיס ואוטוס, בני פוסיידון, שביקשו להרכיב שלושה הרים גבוהים זה על גבי זה, לעלות לשמים ולהילחם באלים, בני האלמוות.⁴ יש להניח שגם בעלי האגדה הכירו מיתוס הומירי זה, אלא שהם הסיקו ממנו מסקנה אחרת מזו של ליצני אלכסנדריה: סיפור הומירוס מאשר (אם יש בכלל צורך באישור כזה) ומסביר את סיפור התורה,⁵ אלא שהומירוס, כדרכו, שיבש וסילף את הדברים, כדי דמינו הטובה עליו, הפליגם הרבה מהמציאות ומההגיגיו.⁶ בעלי האגדה לא ראו כל פסול בדבר להסתיע במקור "לא טהור" כזה, היפוכו של דבר, אילו לא נשאר שום זכר ורושם לסיפור דור המגדל, שלא היה עניין לבני ישראל בלבד, אלא לכל המין האנושי, גם במסורת של עמים אחרים, היה בזה כדי להתמיה; עכשיו שנמצא, בא זה הסביר את זה, שמה שכיסתה התורה (כוונת המרד של בוני המגדל) מפני הכבוד, "וכבוד ה' הסתר דבר", גילה לנו הומירוס. במקרה זה יכלו בעלי האגדה לומר על הומירוס מעין מה שאמרו על דויד: "הרבה מעשים כתב משה בתורה סתומים ועמד דויד ופירשם".⁷

ראייה ניצחת לכך שבעלי האגדה פירשו מקראות מוקשים לפי סיפורי מיתולוגיה יוניים תשמש הדרשה הבאה: "ולשת גם הוא יולד בן ויקרא את שמו אנוש... זה ספר תולדות אדם... ויולד (אדם) בדמותו כצלמו ויקרא את שמו שת... ויולד (שת) את אנוש... ויולד (אנוש) את קינן (בראשית ד, כו ואילך). שאלו לפני אבא כהן ברדלאי:⁸ אדם, שת, אנוש — ושתק! אמר להם: עד כאן בדמות וצלם, מכאן ואילך, [קינן] — קינטורין.⁹ כלומר, שאלו את אבא כהן: מפני מה מספר הכתוב על תולדות אדם עד אנוש ומפסיק ומתחיל מיד כעניין בפני עצמו "זה ספר תולדות אדם" וחוזר לתולדותיו של אנוש. ותשובת הנשאל היתה, שעד אנוש נבראו בני האדם בצלמו ובדמותו של אדם הראשון, מכאן ואילך

4 אודיסיאה יא, 316—313. על טענת ליצני אלכסנדריה חוזר גם הקיסר יוליאנוס (הכופר) (נגד הגלילים, 135 א).
5 זוהי גם גישתו של יוסיפוס, בן הארץ, ב"קדמוניות היהודים" שלו לאגדות העמים המקבילות לסיפורי התורה.
6 בואת הודו במקצת גם ליצני אלכסנדריה (ראה פילון "בלבול הלשונות" 9).
7 שמו"ר ראש טו, כב.
8 אחד התנאים (ומנו אינו ידוע).
9 בר"ר כג, ו.

נתקלקלו הדרות ונבראו קינטורין (kentavroi), מיני בריות שהם אנשים מתחיים ולמעלה (לפי המיתולוגיה היוונית) ומחציים ולמטה סוסים, שכן הלשון "קינן" נופל על הלשון "קינטורין".

פחדו של אברהם

לאחר שניצח אברהם את ארבעת המלכים "היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר: אל תירא אברם" (בראשית טו, א). "לפי שהיה אברהם מתפחד ואומר: תאמר אותם המלכים שהרגתי, ש בני הם מכנסים אוכלוסים ובאים ועושים עמי מלחמה" (בר"ר מד, ד).

יש באגדה זו רמז ברור למיתוס "השבעה נגד תיבאי". שבעה נסיכים עלו למלחמה על תיבאי, וכולם נפלו בקרב. אך בני המתיים (האפיגונים) עלו כעבור עשר שנים על תיבאי ולכדה והחריבה. מלחמת הניצחון של האפיגונים כבר בא זכרה אצל הומירוס (איליאס ד, 406), ואייסכילוס וטופוקליס כתבו טראגדיות (שלא נשתמרו) על נושא זה בשם 'אפיגונוי' (ראה עוד אפולודורוס ג, ז, 2).

הסאה ועונשה של סדום

הסבר אחד באגדה תולה את הומרת עונשה של סדום בחומרת החטאים הלא-אנושיים של הסדומיים. יש להניח שהסבר זה מקורו במיתוסים יוניים על אנשים מפלצות מבחינה מוסרית שהיו אייפעים בעולם והיראקליס ותיסיבס (מלך אתונה האגדי) השמידום. סופרי יוון¹ אינם נלאים מלשבח ומלפאר ומלרומם את שני הגיבורים המיתיים הללו על שטיהרו את העולם ממושעים אכזריים ומתועבים, מעריצות ומחוסר משפט. ואבריפדיס² מכנה

1 על היראקליס ראה דידורוס ד, יח, 1; יט, 1, 4; כו, 3; לא, 7. ה, עו, 1. דיוניסיוס מהאליקארנאסוס א, מא, 1. פלוטרכוס תיסיבס ו, 5; מוראליה 342 א, 535 ב. דיון כריסטומוס ח, 31. לוקיאנוס "שיחות אליים" 236. אפיקטיטוס א, ו, 32. ב, טו, 44. ג, כד, 13; כו, 32. ד, י, 10. אפולודורוס ב, ה, 2. אתיניי אוס, סוף 461 ואילך. אובידיוס, ט, 182 ואילך. אדמונדס ד, סוף עמ' 642.
על תיסיבס ראה איסקראטיס י, 29. דידורוס ד, נט. פלוטרכוס, תיסיבס, ח ואילך. אפיקטיטוס ב, טז, 44. פאבסאניאס, א, לו, 4; לח, 5; לט, 3; מד, 8. אפולודורוס ג, טז. אובידיוס ז, 435 ואילך. ראה עוד יוליאנוס קיסר, איגרת לחימוסטיס הפילוסוף (253 ג): "אתה אומר, שהאל העמיד אותי במקומם של היראקליס ודיתיסוס, שהיו פילוסופים ומלכים כאחד, וטיהרו כמעט את כל היבשה והים מהעולות שהיו נגועים בהן".

2 "סירופו של היראקליס" 1253.

את היראקליס על מפעלותיו אלו "המיטיב לבריות וידידם הגדול". ופילון³ כתב: "היראקליס (שלא כקאיוס קאליגולה) טיהר את הים ואת היבשת וערך קרבות נחוצים שהביאו תועלת לכל האנשים, וביער את מפלצות האברון משני יסודות הטבע". ועוד: "האומנם הלכת (אתה קאיוס) גם בדרכי היראקליס וכמותו מלאת את היבשה ואת איי הים חוק ומשפט, שובע וברכה ושפעת כל טוב, פרי שלום, שלח והשקט?". אומנות מבורכת זו של השמדת פושעים ייחסו גם לזיבס עצמו.⁴

הד ברור למיתוסים אלו אנו מוצאים באגדה על מיטת סדום: "היתה להם (לאנשי סדום) מיטה, שהיו משכיבים עליה אורחים. ארוך — קיצרהו, גרץ — מתחורו".⁵ אגדה זו אינה אלא הסיפור היווני⁶ הידוע על הרשע דאמאסטיס, המכונה פרקרוסטיס (מותח האברים), שהיה נוהג להתאים את קרבנותיו לגדולה של המיטה, ועל כן פגעה בו ידו של תיטיבס.

קטרונ השטן

לפי האגדה¹ קיטרג השטן על אברהם ו"אמר לפני הקב"ה: רבש"ע, זקן זה חננתו למאה שנה פרי בטן, מכל סעודה שעשה² לא היה לו תור אחד או גזל אחד להקריב לפניך?". אגדה אחרת³ מספרת שמלאכי השרת קיטרגו על אומות העולם (או: על הפרסים) לפני הקב"ה ואמרו: "רבש"ע, כלום הקריבו לפניך כרים בני שנה, כדרך שהקריבו ישראל לפניך? ... כלום מירסו (בחשו) בדם לפניך? ... כלום הכינו שולחן לפניך?".

מוטיב מעין זה אינו נמצא בשום מקום במקרא. גם "השר משטמה" שקיטרג על אברהם לפי "ספר היובלים" (יו, טו) לא הזכיר "קרבנות" בקיטרונגו. ברם, קיטרונג זה הזר, לכאורה, לרוח המקרא (השווה עמוס ה, כה) מצוי במיתולוגיה היוונית, והומירוס⁴ מספר, שפוסידיון (אָל הים) קיטרג על

3 "המלאכות אל קאיוס" 81, 90. לפי פילון ("על אברהם" 136—137) נענשו אנשי סדום על שהיו שטופים במשכב זכר, ואלוהים השמידם מתוך רחמיו על הבריות, שאילו היו הכול גוהגים כמותם היה המין האנושי כלה מאליו.

4 דיודורוס ה, עא, 2.
5 סנהדרין קט, ב.
6 דיודורוס ד, גט, 5. פלוטארכוס תיטיבס יא, 1. אפולודורוס, אפיטומי א, 4.

1 סנהדרין פט, ב.
2 "ביום היגמל את יצחק" (בראשית כא, ח).
3 מגילה, סוף יב, ב.
4 איליאס ו, 445. ראה עוד שם, ט, 534—539. השווה שם, כד, 65 אילך; אודיסיאה א, 59 ואילך.

היוונים לפני זיבס ואמר: "הנה עיניך הרואות את חיל האכיים (היוונים). המה / בונים החומה לספינות וכורים סביב לה תעלה, / אך היקאטומבות (קרבנות גדולים) נחמדות לאלים אין המה מביאים". ואם כן, "האומנם עוד יהיה במלוא רחבי ארץ / אדם בן תמותה הדורש באלים לחכמה ועצה?". ועל אלקיסיטיס יצא קצפה של ארטימיס (אֵלת הציד הירח) על ששכח ביום חתונתו להקריב לה קרבן, כשם שהקריב לאחיה אפולון.⁵ ואפרודיטי (וינוס) התרעמה קשות על היפומיניס, שלא הודה לה ולא הקטיר לה קטורת על עזרתה לו לזכות באטאלאנטה היפה בבנות.⁶

משל בן המלך הישן

לפי אחד הפירושים שבאגדה נתפרשה המלה "בר" שבפסוק "הנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו" (בראשית כח, יב) לא בסולם, אלא ביעקב עצמו, שהיו המלאכים "מעלים בו ומורידים בו (פעמים מעלים אותו ופעמים מורידים אותו), אופזים בו, קופזים (קופצים) בו, סונטים (מלגלים) בו".¹ "אמר ר' אבהו: משל לבן מלכים, שהיה ישן על גבי עריסה, והיו זבובים שוכנים עליו, וכיוון שבאה מיניקתו, שחה עליו והיניקתו וברחו מעליו, כך, בתחילה 'הנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו', כיוון שנתגלה עליו הקב"ה ברחו מעליו".²

משל זה עצמו (בשינוי קטן) נמצא גם אצל הומירוס: "כאותה אם המשיבה זבוב מבשר עולה בר בטנה הנם, ומנוחתו נעמה", כך היטתה אתיני ממינילאוס את החץ שנורה לעומתו.

משל זה היה מפורסם, כנראה, בעולם העתיק, מכל מקום אנו מוצאים שפלוטארכוס⁴ ולוקיאנוס⁵ מצטטים אותו.

משל האיש שישב בין הכלבים

"וישב יעקב (בראשית לו, א). מה כתוב למעלה מן העניין? יאלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום' (שם לו, לא). וכתוב כאן: יישוב יעקב" — אמר

5 אפולודורוס א, ט, 15. 6 אובידיוס י, 681.

1 בר"ר סח, יב.
2 שם סט, ג (השווה חולין, סוף צא, ב).
3 איליאס ד, 130.
4 מוראליה 821 ג.
5 "הובוב", סוף 5.

ר' חוניא: משל לאחד שהיה מהלך בדרך וראה כת כלבים ונתירא מהם וישב לו ביניהם. כך, כיוון שראה יעקב עשו ואלופיו נתירא מהם וישב לו ביניהם.¹

אנו מוצאים משל זה עצמו (כמעשה שהיה) אצל הומירוס:² "פתאום הרגישו הכלבים מתמידי הנביחה באודיסס, / רצו אליו בצעקה. הערים אודיסס ויצנח / ישב לארץ וכו'. אך לעומק כוונתו של המשל שבאגדה נרד כשניתן דעתנו על הסברו של אריסטו³ להתנהגות זו של הכלבים: "אנשים נוחים הם גם כלפי אלה המשפילים עצמם לפניהם ואינם ממרים פיהם, כי הם נראים כמודים שהם נחותים לעומתם; והנחותים מפחדים, והמפחד אינו מזול באיש. גם התנהגות הכלבים מוכיחה שהכעס מסתלק מהמשפילים עצמם, כי אין הם נושכים את היושב לארץ". אריסטו רומז כאן, כנראה, למשלו של הומירוס, מכל מקום פלוטרכוס⁴ מסביר בפירושו בדרך זו את ערמתו של אודיסס: "הכלבים אינם מתקיפים את הנופלים לפניהם ומעמידים פנים של נכנעים". הרמז האקטואלי שבאגדה ברור מאוד ואינו צריך הסבר.

התודעתו של יוסף

ההיודעות¹ היא אחד הסממנים הדרמאטיים בשירה היוונית (האפוס, הטראגידיה והקומדיה)². מהומירוס³ ואילך, כי "האמצעים החשובים ביותר שמניעה בהם הטראגידיה את נפשנו הם המפנים וההיודעות".⁴ "הגיפה שבהיודעות היא זו שמהווה אתה מפנה"⁵ (כגון זו שבהתודעות יוסף). "אך השניות במעלה הן אותן ההיודעות העשויות בידי הפייטן, ומשום כך הן נטולות אמנות, כגון ב'איפיגניה' התודע אודיסס (לאחותו) שהוא

- 1 בר"ר פד, ה.
- 2 אודיסיאה יד, 29.
- 3 ריטוריקה 1380 א.
- 4 מוראליה, סוף 970.

- 1 כלומר, גם "התודעות, כשמודיע אדם על עצמו מיהו", וגם "הכרה, כשמכירים מיהו האדם" (מ. הק במבואו לפואטיקה של אריסטו בתרגומו, עמ' עא).
- 2 סצנות של היודעות הן אפיניות לקומדיה האתונאית מימי אריסטופאניס ואילך, ובייחוד בקומדיה החדשה (ראה אדמונדס, א, 670; ג, 90).
- 3 ראה אודיסיאה יט, 386 ואילך; כא, 193 ואילך.
- 4 אריסטו, פואטיקה 1450 א.
- 5 שם, סוף 1452 א.

אודיסס... אודיסס מדבר מה שרוצה הפייטן ולא מה שמחייב סיפור המעשה.⁶

דבר זה אינו ניתן להיאמר על התודעות של יוסף, שהיא מובנת מבחינה פסיכולוגית ומחויבת התנאים המיוחדים. "ההיודעות הטובה כולן היא זו הנובעת מתוך המעשים עצמם, כשמתהווה ההפתעה מתוך דברים מסתברים". אך בשירה היוונית אין ההתודעות פורצת פתאום, בדרך כלל קודמת לה הכנה נפשית כל שהיא. אודיסס, למשל, מתודע לשני רעיו רק לאחר שנשאלו אם יהיו מוכנים לעזור לאודיסס "אם לפתע פתאום / יבוא ממקום שיבוא ואחד האלים יביאנו".⁸ ורק לאחר שהביעו נכונותם לעזור לאדונם בכל מאמצי כוחם קרא אודיסס: "הנני אנוכי בעצמי".⁹ וב"אליקטרה" של סופוקליס¹⁰ אין אודיסס מתודע לאחותו כל עוד שלא עמדה בעצמה מתוך דבריו שהוא אחיה. גם ב"אליקטרה" של אבריפידס¹¹ אין אודיסס מתודע מיד לאחותו, אלא הוא מציג את עצמו תחילה כשליח אחיה, ורק לאחר שהזקן, שהצילו בעודנו ילד מידי מבקשי נפשו, הכירו לפי הצלקת במצחו, הודה שהוא אחיה.

גם האגדה מצאה לנחוק להשהות את התפרצותו של יוסף ולהכין את האחים לקראת ההתודעות: "כיוון שהזכיר (יהודה) צער אביו, לא היה יכול (יוסף) לעמוד על עצמו (להתאפק), נתחזק (הבליג) וישב. אמר להם: היכן אחיכם שאמרתם עלי שמת? היכן הוא? ודיי (ודאי) מת? אמרו לו: הן. אמר להם: מפני מה אתם מספרים שקר? לא לי מכתם אותו ואני לקחתיו מידיכם? אקרא אותו ויענני. והיה קורא: יוסף בן יעקב! יוסף בן יעקב! והיו (האחים) מסתכלים בארבע פינות הבית. אמר להם: מה אתם רואים (מסתכלים)? אני יוסף אחיכם".¹²

בתיאורי ההתודעות שבשירה היוונית מביא, בדרך כלל, המתודע סימנים וזכרי דברים המאמתים את דבריו. אודיסס, למשל, הביא את הצלקת שברגלו כראיה לדבריו.¹³ ב"אליקטרה" של סופוקליס (חרת 1222) מראה אודיסס לאחותו, לאחר שהתודע אליה, את טבעת אביהם כעד אמת

- 6 שם, סוף 1454 ב (ראה הערת הק, עמ' 57 שם).
- 7 שם, סוף 1455 א.
- 8 אודיסיאה כא, 195 ואילך.
- 9 שם, 207 ואילך.
- 10 חרוז 1219 ואילך.
- 11 חרוז 228 ואילך.
- 12 בר"ר צג, ת.
- 13 אודיסיאה כא, 219. ראה עוד שם כג, 225 ואילך.

לדבריו. ב"איפיגיניה בטאברוו" (קרים) של אברייפידס אין איפיגיניה מאמינה לדברי אוריטיס על עצמו שהוא אחיה עד שסיפר לה דברים שאירעו בבית אביהם (חרוזים 808 ואילך). גם יוסף הביא לפי האגדה סימנים שונים לפני אחיו: את לשון הקודש שבפיה, את הברית שבבשרו ואת הפרשה שעסק בה עם אביו לפני שפרש ממנו.¹⁴

נילוי מיסטירין

"האספו ואגידיה לכם את אשר יקרא (יקרה) אתכם באחרית הימים" (בראשית מט, א) — מלמד, שבא (יעקב) לגלות להם (לבניו) את הקץ ונתכסה ממנו (נסתלקה ממנו השכינה). משל לאחבו של מלך שהיה נפנה מן העולם והיו בניו טובבים את מיסתו, אמר להם: בואו ואגלה לכם מיסטירין של מלך. תלה עיניו הבהיט במלך. אמר להם: היו זהירים בכבודו של מלך.¹ גם "מלאכי השרת על ידי שגילו (ללוט) מיסטירין של הקב"ה נדחו ממחיצתם (ממחיצת שכינה) קל"ח שנה".² המלאך שנאבק עם יעקב פחד לגלות לו מיסטירין של הקב"ה שמא יידחה גם הוא ממחיצתו.³ מוטיב זה על איסור גילוי מיסטירין⁴ של הקב"ה נרמז רק בספר דניאל,⁵ הוא מצוי גם במיתולוגיה היוונית המספרת שהחווה סיריסיאס עיוורוהו האלים על שגילה לבריות מה שהאלים רצו להעלים.⁶ גם טאנטאלוס נתייסר בהאדיס על שגילה בפטופוטיו לבני האדם את המיסטריות של האלים.⁷

חרכות שאול ויונתן

"ולא נמצא חרב וחנית ביד העם... ותמצא לשאול וליונתן בנר (ש"א יג, כב) — מי המציאה לו? ר' חגי בשם ר' יצחק אמר: מלאך¹ המציאה לו.

14 בר"ר צג, י; צג, ח; צד, ג; צה, ג. על סיפור היוודעות מתקופת חורבן בית שני ראה איכה רבה א, מו; שם, בוכר, א, טז. וגם שם משמשת שומא (יבלת) בכתפו של האח סימן היכר. השווה דיו קאסיוס עג, ו, 4—5.

- 1 בר"ר צח, ב.
- 2 שם ג, ט. 3 שם עח, ב.
- 4 ביוונית: misterion
- 5 יב, ד. ראה בר"ר צח, ב.
- 6 אפולודורוס ג, ו, 7.
- 7 הנ"ל, אפיטומי ב, 1.

1 מלאך, ולא הקב"ה, שמהאלוהים לא תצאנה הרעות (ראה הקדמתי לשמות רבה, סוף עמ' מד).

ורבותינו אומרים: הקב"ה המציאה לר' מוטיב זה מצוי גם אצל הומירוס. היפיסטוס התקין את נשקו של פליבס, אבי אכיליבס, ושל אכיליבס עצמו, וכמו כן המציא מגינים לניסטור ולדיאומידיס.² דיוניסיוס מהאליקארנאסוס (ב, עא, 1) מספר, שפעם אחת מצאו בארמונו של המלך הרומי (האגדי) נומא מגן שכמותו לא היה מעולם לאיטלקים ושום איש לא הכניסו לארמון, ובשל כך היו סבורים שהאלים המציאוהו לו.

שלמה בונה בית המקדש

"ראוי היה דויד לבנות את בית המקדש, אלא שבא נתן הנביא ואמר לו: 'לא תבנה בית לשמי, כי דמים רבים שפכת' (דה"א כב, ח). כיוון ששמע דויד כן נתיירא ואמר: הרי נפסלתי לבנות בית המקדש!... אמר לו הקב"ה: אל תירא, דויד, חי"ך, כל הדמים ששפכת הם לפני כאייל וכצבי (שאיך נענשים על שפכת דם)... אמר לפניו: אם כן למה איני בונה אותו? אמר לו הקב"ה: אם אתה בונה אותו הרי הוא קיים ועומד ואינו חרב לעולם. אמר לפניו: הרי הוא יפה (טוב)! אמר לו הקב"ה: גלוי וידוע לפני, שעתידים ישראל לחטוא, ואני מפיג (משקט) בו חמתי ומחריבו וישראל ניצולים".¹

יש באגדה זו משום אפתיאוסה לא רגילה של דויד, שהרי רק מעשי הקב"ה קיימים ועומדים לעולם ולא מעשי בשר ודם, כמו שנאמר באגדה אחת:² "אמר הקב"ה: בעולם הזה הייתם לעולם נושעים על ידי בני אדם: במצרים

- 2 ויק"ר סוף כה, ח. וכבוד אלוהים הסתר דבר, ולפיכך לא פירש המקרא מי המציאן להם, שאין הקב"ה מייחד שמו על הרעה (ראה בר"ר סוף ג, ו).
- 3 איליאס יז, 195; יח, 470 ואילך; ח, 191 ואילך. ראה עוד דיון כריסטוטמוס סד, 27.

1 מר"ת סב, ד. השווה איכ"ר ד, יד: "אמרו לאסף (ראה תהלים עט, א): הקב"ה החריב היכל ומקדש ואתה יושב ומזמר? אמר להם: מזמר אני ששפך הקב"ה חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל". גם אוהל המועד שהקימוהו בני ישראל במדבר נקרא משכן, לשון נופל על לשון משכון, "שם נתחייבו שונאיהם של ישראל (כלומר, ישראל) כלייה, ידא (תאוהול) מתמשכן עליהם (שמו"ר לה, ד. ראה עוד שם לא, י).

2 תנחומא, אחרי מות יב. בסדא"ר, עמ' 94, אנו מוצאים גם אפתיאוסה של משה: "שכן מצינו במשכן שעשה משה שלא שלט בו שונא ולא בהפך שולחנו על פניו, אבל במשכן (במקדש) שעשה שלמה שלט בו שונא ונהפך שולחנו על פניו". אלא שהדרשן התעלם כאן ממקרא מפורש: "ויטוש משכן שילו" (תהלים עח, ט). ראה במדבר רבה יב, יד.

על ידי משה ואהרן⁸ בימי סיסרא על ידי ברק ודבורה... ועל ידי שהיו
בשר ודם הייתם חוזרים ומשתעבדים, אבל לעתיד לבוא אני עצמי גואל
אתכם ושוב אין אתם משתעבדים, שנאמר: "ישראל נושע בה' תשועה
עולמים" (ישעיה מה, יז). האפותיאוסה שבאגדה זו תתברר עוד יותר לאור
סיפור מיתולוגי יחני אחד. לפי הומירוס⁴ בנו פוסיידון ואפולון את חומת
טרואה. המשורר הלירי פינדארוס הוסיף לסיפור זה פרט חדש, ששני האלים
שיתפו במלאכתם את ההירוס אייאקוס, והסכוליאסט (הפרשן) לפינדארוס
הסביר פרט זה ואמר, שמאחר שהגזירה היתה שטרואה תילכד, מן ההכרח
היה לצרף למלאכת בניין החומה גם בשר ודם, שאלמלא כן לא היתה
טרואה נכבשת לעולם.⁵
מתוך הלך מחשבה מעין זה אומר גם אפלאטון (טימייאוס 41 ב-ג), שאבי
העולם ביקש מהאלים הנולדים שהם יולידו את "בני התמותה (צמחים, בעלי
חיים, בני אדם) שעדיין לא נתהוו", שאילו היה הוא "מוליד את הללו ונותן
להם חיים, שחיים היו לאלים, ולמען יהיו בני תמותה" צריכים הם ליצור
אותם.

גילוי אליהו

המקרא העלה את אליהו השמימה, האגדה הורידה אותו לארץ בצורות
מצורות שונות.¹ וכך ממלא אליהו באגדה במידה מסוימת אחד התפקידים
שהאלים ממלאים אצל הומירוס:² "יען כי יש אשר ילבשו אלים צורתם של
נכרים (עוברי אורח) / צורה וצורה ילבשו, ועברו בערים ומדינות / לראות
מי רשע ומי צדיק בין בני אדם". פילון³ רומן במקום אחד לחרוזים אלה של
הומירוס: "שמועה (לוגוס) קדומה מהלכת שהאלוהות מחזרת על הערים
בצורות בני אדם שונים ובוחנת את העבירות ומעשי האוון שבעולם. אפשר
שאין אמת בשמועה זו, מכל מקום טוב ומועיל הוא ששמועה כזו מהלכת"

3 אגדה זו יש בה כדי להסביר אגדה אחרת, המספרת שמשע טען כשסירב לילך
בשליחותו של מקום לבאול את ישראל: "וכי כך הבטחת לאבותיהם, שביד
בשר ודם אתה מוציא בניהם?... לא כך אמרת ליעקב: 'אנכי ארד עמך
עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה'?" (שמו"ר טו, יד). משה רצה אפוא
שגאולת מצרים תהא גאולת עולם.

4 ראה איליאס ז', 452; כא, 441 ואילך.

5 ראה ליב, אפולודורוס, כרך א', עמ' 206, הערת המתרגם.

- 1 ראה המקורות במבואו של מ. איש שלום ל"סדר אליהו רבה", עמ' 27 ואילך.
- 2 אודיסיאה יז, 485. ראה עוד הירודוטוס ב, 91.
- 3 על ההלומות א, 233. השווה פוליביוס ו, גו, 12.

(בעולם). גם דיון כריסוסטומוס (לג, 47) אומר: "הבריות אומרים
שההירואים המייסדים (מייסדי הערים) והאלים סרים תכופות, כשהם בלתי
נראים, אל הערים שייסדו בשעת הקרבת קרבנות ותגינות עם מסוימות".⁴

"רבות דמויות לדיימונים"¹

כשחזר סנחריב בבושת פנים לארצו (דה"ב לב, כא), "בא הקב"ה ונדמה
לו (לסנחריב) כאיש זקן. אמר לו: כשאתה הולך אצל מלכי מזרח ומערב,
שהבאת את בניהם והרגתם, מה אתה אומר להם? אמר לו: אף אותה איש
(אני) באותו פחד שרני". ואז יען לו אלהים לשנות עצמו כדי שלא יכירוהו
ולגוזו שער ראשו וקגו. ובכך עשה אותו לצחוק בעיני כל רואיו.²

מוטיב זה של אל (או דיימון) הפושט צורה ולובש צורה מצוי מאוד אצל
הומירוס³ ובמיתולוגיה היוונית בכללה. אפלאטון⁴ ראה במוטיב זה מיעוט
דמות האל וקשר עליו קטיגוריה: "וכי סבור אתה שהאלוהים הוא קוסם,
וכאילו בכוונה תחילה יופיע פעם בדמות זו ופעם בזה, כשלעתים הוא אמנם
מחליף את צורתו בתופעות מרובות, ולעתים אך ירמה אותנו ויכניס בלבנו
אמונות כאלה על אודותיו, או סבור אתה שאין בו שום כפילות ופחות מכול
הוא עשוי לחרוג מדמותו שלו? ... נמצא שאי אפשר לו לאל שירצה לשנות
את עצמו, אלא מסתבר שכל אחד מהאלים, כפי שהוא יפה וטוב בתכלית,
כן יעמוד בצורתו לעולם, ללא כפילות... אם כן, אל נא יאמר לנו שום
משורר יען כי יש אשר ילבשו אלים צורתם של נכרים, / צורה וצורה

4 השווה האגדות על "כיסא אליהו" בטקס ברית המילה (ראה פרקי ר' אליעזר,
סוף פרק כט) ו"כוס אליהו" בליל הסדר.

1 אברפידיס מסיים אחדות ממחזותיו (אליקסיס, היליני, אנדרומאכי, באקכאי)
בחרוז "רבות דמויות לדיימונים". וסופוקליס אף הוא אמר "שלוש צורות לבש
האל" (בנות טראכיס, 10). את סגולת שינוי הצורה יכולים האלים להעניק גם
לאחרים (ראה אפולודורוס א, ט, 9).

2 סנהדרין, סוף צה, ב.

3 ראה, לדוגמה, אודיסיאה ב, 268, 383, 401; ד, 22; ז, 20; ח, 8; י, 278.
המלאך שנתגלה לגדעון (שופטים ו, יב) לא נאמר עליו ששינה צורתו. ואשת
מנוח סיפרה לבעלה "איש אלהים בא אלי ומראהו כמראה מלאך האלהים גורא
מאד" (שם יג, ו). כלומר, המלאך לא שינה צורתו.

כשעלה המלאך בלהב המזבח השמימה, הכירו מנוח ואשתו "כי מלאך ה' הוא"
(שם יג, כ-כא. ראה עוד שם ו, כא). גם טילימאכוס, בן אודיסיבס, הכיר שאחד
האלים דיבר עמו, ולא בן אדם, כשראהו טס ונעלם כציפור (אודיסיאה א,
320-324). ראה עוד שם ג, 370 ואילך).

4 המדינה 380 ד ואילך. השווה פלוטארכוס מוראליה, סוף 388, ולמעלה עמ' 30.

ילבשו ועברו בערים ומדינות⁵; גם על פרוטיוס⁶ ותיטיס⁷ בל יעליל אדם עלילות, ובל יציג בטראגדיות ובשאר מיני שירה את הירה (אשת זיבס) הזנה הפכה כהגנת ומקבצת נדבות (לאחרים) ... ובל יספר שאר שקרים רבים שכמותם ... כאילו יש אלים המשוטטים בלילות בדמות כל מיני עוברי אורח משונים, שבכך הן (האימהות המספרות זאת לילדיהן) מנאצות את האלים וגורמות לילדים שהיו פחדנים⁸. אפלאטון מתנגד גם לסברה שהאלים אמנם אינם משתנים, אך ברמייה וכישוף גורמים הם לכך שבעינינו יראו בכל מיני צורות⁹, מפני שאין להניח שאל "ירצה לשקר בדיבור או במעשה ולאחז את עינינו בחזון שוא"¹⁰. נמצא אפוא שהאל "עצמו אינו משתנה ואף איננו מטעה כאילו הוא משתנה".

כרם, בעלי האגדה סבורים היו שהאלים מתגלה לבריותיו בצורה הנאה ביותר והמתאימה ביותר למצב שבו הם נמצאים, ואין בכך כל מיעוט הדמות או מעשה רמאות, ולפיכך אמרו שעל ים סוף נגלה אלהים "כגיבור עושה מלחמה", ובסיני, בשעת מתן תורה, "נגלה כזקן מלא רחמים"¹¹, כי "אין לך נאה בשיבה (של תלמידי חכמים) אלא זקן, ואין לך נאה במלחמה אלא בחור"¹².

מרד השמש

כשנכנס השונא לבית המקדש ביקשה השמש לאסוף נוגהה, אבל מן השמים לא הניחו לה להחשיך, ולא הרפו ממנה הלקוה "בשישים שבטים של אש", ואמרו לה: "צאי האירי אורך"¹³.

גם במחלוקת קורח ועדתו מרדו השמש והירח: "שעלו שמש וירח מרקיע (שבו הם קבועים) לזבול (שבו ירושלים של מעלה) ואמרו לפניו: ריבנו

5 אודיסיאה יז, 485.

6 שם ד, 456.

7 תיטיס שינתה דמותה כדי למנוע גישואיה עם פיליבס.

8 מכילתא, עמ' 129.

9 חגיגה יד, א.

באגדה משנה גם השטן את דמותו לזקן או לבחור (תנחומא וירא, כב. השווה בר"ר נו, ד), לאשה, לעני (קידושין סוף פא, א), לצבי (סנהדרין, סוף צה, א), לציפור (שם קז, א). ואליהו הנביא אף הוא נדמה לאנשים שונים בצורות שונות: כישמעאלי (ברכות ו, ב), כפרש (שבת, סוף קט, ב), כאחד מחשובי המלכות (עבודה זרה, סוף יז, ב), כזונה (שם, ראש יח, ב), כבן אדם סתם או מסוים (ברכות, סוף נח, א; נדרים ג, א; ירושלמי כלאים ט, ג), ואף "כדוב של אש" (בבא מציעא, סוף פה, ב).

1 איכ"ר סוף פתיחה כד.

של עולם, אם אתה עושה דין לבן עמרם (רב ריבו מקורח) אנו מאירים, ואם לאו אין אנו מאירים. באותה שעה ירה בהם (הקב"ה) חצים וחניתות. אמר להם: בכל יום ויום משתחווים לכם ואתם מאירים! בכבודי (לכבודי) לא מחיתם, בכבוד (לכבוד) בשר דם (משה) מחיתם!¹⁴

לפי אגדה אחרת מיחו המאורות גם לכבוד הקב"ה: "בכל יום ויום יושב הקב"ה בדין על גלגל חמה ולבנה, שאין מבקשים לצאת להאיר לעולם. מה הם אומרים? הבריות מקטרים לנו ומשתחווים לנו... מה הקב"ה עושה להם? יושב עליהם בדין, והם יוצאים ומאירים על כורחם"¹⁵.

מוטיב זה על מרד השמש מצוי כבר אצל הומירוס¹⁶ המספר שהיליוס (אָל השמש) איים שירד למשכנות האדיס ויאיר אורו לרפאים, אם לא ישולמו לו שילומי בקרו שעמיתי אודיסיבס טבחום. ואַברפידיס¹⁷ פייט שהשמש סתתה ממסלולה והפנתה את פניה הזוהרים למראה הזוועה שנעשתה בבניו של תיאטיס, שדודם הרגם מתוך קנאה והאכיל את בשרם לאביהם. ובעקבות מיתוס זה כתב גם מארקוס אנטוניוס להורקנוס הכהן הגדול: "אף השמש, שהשקיף בעצמו מתוך צער על מעשה התועבה כלפי קיסר, הסב, כמדומה לנו את פניו בגללם"¹⁸. הפילוסוף־הפייטן היראקליטוס אמר ש"השמש אינו עובר את תחומיו, ואם לאו, יבואו האיריניות, שמשי הצדק, ויגלוהו", ויאצוהו לחזור למסלולו¹⁹.

ואריסטופאניס²⁰ פייט: "הלבנה זנחה דרכיה / והשמש במרומים משך פתילו מאדמתנו / במהרה ואמר, כי לא יאיר לך (הדימוס האתונאי) לעולמים, / אם ישור עליך (הדימאגוג) קליאון". ואובידיוס²¹ מספר שהשמש התאבל כשנהרג בנו והתעטף ערפל "והיה יום אחד — מספרים, (האמת היא?) יום ללא שמש". וההיסטוריון ליביוס אף הוא סיפר (א, 16) שכשנלקח רומולוס אל השמים לקתה השמש ודעכה לעיני הבריות.

2 סוטה סוף לט, ב (ראה עוד במ"ר יח, כ ובפירושי שם, עמ' 767).

3 ויק"ר לא, ט.

4 אודיסיאה יב, 382—383 (כאן השמש ממחה לכבוד עצמה).

5 איפיגינה בטאבורי 192—193; אַליקטרה 739 ואילך. ראה עוד אתיניאוס 231 ג. לוקאס כג 44—45. השווה באסיליוס הקדוש, ראש איגרת ו: "גם השמש היתה מזדעזעת, אילו היתה בה תחושה כל שהיא, למראה סבל עגום כזה".

6 יוסיפוס, קדמוניות יד, 309.

7 ראה פלוטארכוס, מוראליה 604 א.

8 עננים 583 ואילך.

9 מיטאמורפוזות ב, 329 ואילך.

ראובן לא חטא

לפי האגדה לא חטא ראובן בבלהה (בראשית לה, כב), "אלא עלבון אמו תבע. שכל ימים שהיתה רחל קיימת היתה מיטתה נתונה אצל מיטתו של אבינו יעקב. כיוון שמתה רחל נטל אבינו יעקב מיטתה של בלהה ונתנה אצל מיטתו. אמר (ראובן): לא דייה לאמא להתקנא בחיי אחותה, אלא אף לאחר מיתתה?! עלה וקלקל את היצועין", "ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה"¹.

נוסח אחר: "כשמתה רחל הביא יעקב בלהה והושיבה על המיטה. וכיוון שראה ראובן, קינא ועמד והפך את המיטה, והעלה עליו הכתוב כאילו שכב אותה"². לשון אחרת: "קנאתו של אמו קינא... משמתה (רחל) נטל יעקב מיטתו ונתנה אצל בלהה. מה עשה ראובן? נטל קנאתו של אמו, עשה עצמו כאילו ישן באותה מיטה (של יעקב) כדי שיטול יעקב מיטתו אצל לאה"³.

מוטיב זה על בן הנוטל קנאת אמו (ובדרך אחרת) אנו מוצאים גם אצל הומירוס: "אנף בי אבי אמינטור (כך אומר בנו פויניכס) ... / אפו בי חרה בשל פילגשו יפת המחלפות, / יען אהבה כנפשו ויבחל באשתו, היא אמי; / פצרה בי אמי עד מאוד ותחבק את ברכי, העתירה / לבוא אל אותה פילגש — ונמאס בעיניה הזקן. / בקולה שמעתי וכן גם עשיתי; וישמע הישיש, / ארר אותי, קללני" וכר'.

צדקותו של פלטי בן ליש

פלטי בן ליש (ש"א כה, מד) החזיר לדוד את מיכל אשתו (ש"ב ג, טו). ולפי האגדה¹ אף "נעץ חרב בינו לכינה" כששהתה עמו שנים רבות. ולפיכך נקרא "פלטיאל" (שם), כשהחזירה לדוד, "שפלטו אל מן העבירה"², והאל

1 ספרי דברים, שמו. בראשית רבה צח, ד. שבת נה, ב.
2 בראשית רבה, מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 1205.
3 תנחומא, בוכר ויחי א.
4 איליאס ט, 448.

לפי ורסיה מאוחרת, שיסודה בטרראגדיות אבודות של סופוקליס והאברפידיס על נושא זה. לא חטא הבן, אלא שהפילגש העלילה עליו עלילת שקר (ראה אפולו-דורוס, ליב, כרך ב, עמ' 74, הערה 2 של המתרגם האנגלי).

1 סנהדרין, סוף יט, ב.
2 שם.

עצמו "העיד עליו שלא נגע באשת דויד"³, אפעלפי שלא נתנגע כמו פרעה ואבימלך.

מוטיב זה עצמו נמצא גם אצל הומירוס: "ואגאמימנון המושל בגברים הוא יביא התשורות (לאכיליבס) ... ועמד בתוך הארגיאים וישבע שם שבועה חמורה / אשר לא עלה יצועה (של השבויה יפת התואר שגולה מאכיליבס) ולא קרב אליה לעולם".

ואברפידיס⁵ העיד על החקלאי, שאשת אגאמימנון השיאה לו את בתה, שהוא לא העז אף לנגוע במיטתה, ולא רק מפני שסבור היה שאין לאם רשות להשיא את בתה ולא רק מפני שפחד מנקמת אחיה, אלא בשל צדקותו.⁶

וגם פלטי בן ליש לא נגע במיכל לא רק מפני שהיה סבור שאין לאב רשות להשיא את בתו הנשואה, ואף לא מפני שפחד מנקמת דויד, אלא בשל צדקותו.

3 ויק"ר כג, י.

4 איליאס יט, 172 (בעלי האגדה יכלו כאן לדרוש: ולא יהא פלטי כאגאמימנון?).

5 אַליקטרה, 255.

6 שם, 261.